

UDK: 272-726.1(497.6)“1914/1918”
929 Stadler J.
94(497.15)“1914/1918”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: studeni 2019.

Milenko KREŠIĆ
Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH - 71000 Sarajevo
milennkokresic1@gmail.com

NEKI ZNAČAJNIJI MOMENTI JAVNOG DJELOVANJA NADBISKUPA STADLERA U VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

Sažetak

Autor u radu obrađuje neke značajnije momente javnog djelovanja vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera tijekom Prvog svjetskog rata kroz tri teme: nadbiskupova reakcija na Sarajevski atentat i početak Prvog svjetskog rata, nadbiskupovo pastoralno-karitativno djelovanje u vrijeme rata te nadbiskupovo zalaganje za opstanak Austro-Ugarske Monarhije i rješenje hrvatskog pitanja unutar Monarhije. Teme su obrađene u kontekstu ratnih događanja. Sarajevski atentat bio je za nadbiskupa Stadlera još jedan od drskih napada Srbije na Austro-Ugarsku Monarhiju i kao takva ga je osudio te je slijedom toga također označio Srbiju kao glavnog krivca za početak rata koji nije, prema njemu, imao za cilj samo otrgnuti neke hrvatske zemlje u koje je on ubrajao i Bosnu i Hercegovinu nego i uništiti katoličanstvo u tim zemljama. Jedna od bitnih nadbiskupovih aktivnosti tijekom rata bila je pomoć ljudima koji su se zbog rata nalazili u raznim nevoljama. Više je puta pozivao svećenstvo i vjernike svoje Nadbiskupije, a i sam je primjerom pokazivao, da se angažiraju u raznim „karitativnim“ akcijama kako bi se nevoljnicima izašlo ususret bez obzira na njihovu vjersku pripadnost. Početkom 1918. bio je optužen u jednim hrvatskim novinama da nije „humanitarac“, nego lihvar jer je namjeravao prodati nešto žita sa svojih imanja i izmiriti neke svoje dugove. Analiza arhivskih dokumenata pokazuje da je bila riječ samo o zlonamjernoj optužbi. Kad se počelo rješavati slavensko pitanje na jugu Monarhije, nadbiskup je izašao sa svojim prijedlogom. Zalagao se za opstanak katoličke Monarhije unutar koje bi postojala hrvatska država čiji bi sastavni dio bila Bosna i Hercegovina.

Ključne riječi: nadbiskup Stadler, Sarajevski atentat, Prvi svjetski rat, pastirsko-karitativno djelovanje, hrvatsko pitanje, opstanak Monarhije.

Uvod

Otkad je počeo izazivati zanimanje povjesničara, nadbiskup Stadler bio je jedna od rijetkih osoba s ovih područja koja je izazvala toliko historiografskih kontroverzija, podjednako u širem društvenom, kao i u užem crkvenom kontekstu. Sve do kraja 80-ih oni koji su pisali o Stadleru, a to su uglavnom bili oni koji su slijedili pseudo-znanstvene teze jugoslavenske historiografije koja je bila pod snažnim utjecajem službene politike, Stadlerovo su djelovanje, napose zbog njegova beskompromisnog otpora južnoslavenskom povezivanju, ocijenili krajnje negativno. Počevši od kraja 80-ih, te osobito u posljednja tri desetljeća, nakon sloma jugoslavenskog komunističkog totalitarizma i režimske historiografije pojavili su se radovi koji su na Stadlera bacili sasvim drugo svjetlo. Teško bi bilo i nabrojiti (to bi bilo za jedan poseban rad) sve radove napisane o Josipu Stadleru i teško je pronaći temu iz njegova života koja već nije doticana u nekim radovima.¹ Jedna od tema koja, čini se, nije dovoljno obrađena a važna je u kontekstu procesa beatifikacije nadbiskupa Stadlera je nadbiskupovo djelovanje tijekom Prvog svjetskog rata. O nadbiskupovoj reakciji na Sarajevski atentat već je pisano. Osobito je pisano o njegovu političkom djelovanju na kraju rata.² Ovaj rad, osim možda malo različite perspektive, ne donosi neke posebne novosti o tim temama, ali ono što do sada nije obrađeno, a čini se važno, u gore spomenutom kontekstu, nadbiskupova je „karitativna“ djelatnost kojoj se u ovom radu posvetilo najviše pozornosti.

¹ Za analitičko-kritički osvrt na historiografiju o Stadleru do 2001. pogledati: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet; Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija, 2001.), 15-28. Bibliografija, premda nepotpuna, o Stadleru može se pogledati također web stranicu: <http://josip-stadler.org/index.php/clanci>. (pristup: 6. 2. 2019.)

² Za obradu ovih tema posebno su važna tri djela: 1. Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918)* (Paderborn; München; Wien; Zürich: Schöningh, 1998.); 2. *Josip Stadler – život i djelo: zbornik radova međunarodnih skupova o dr. Josipu Stadleru, održanih od 21. do 24. rujna 1998. u Sarajevu i 12. studenog 1998. u Zagrebu prigodom 80. obljetnice smrti prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, Pavo JURIŠIĆ (prir.), (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1999.); 3. Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*.

1. Nadbiskupova reakcija na Sarajevski atentat i početak I. svjetskog rata

Sve je bilo spremno, samo se očekivao povod. Utrka velikih sila za podjelu svjetskog tržišta i učvršćivanje vlastite moći došla je do vrhunca. U vremenu neposredno prije rata države su se ubrzano naoružavale a „nacionalni egoizam“ neprestano je rastao. Nekoliko ratova bilo je „za dlaku“ izbjegnuto. Austrougarska diplomacija je u vrijeme Balkanskih ratova 1912.-1913. izgubila niz diplomatskih borbi za očuvanje svojih interesa na Balkanu tako da je jedina opcija njihova očuvanja ostao rat.³

Vjerojatno s namjerom da se pokaže moć austrougarske vojske istočnim susjedima u Tarčinu kod Sarajeva održavane su vojne vježbe koje je nadgledao Franz Ferdinand, prijestolonasljednik i generalni inspektor vojske Monarhije.⁴ Poslije obavljenih vojni vježbi 28. lipnja

³ O stavovima europskih sila prema događanjima i posljedicama Balkanskih ratova, kao i o porazima austrougarske diplomacije u očuvanju svojih interesa na Balkanu: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, 444-451; Livia KARDUM, *Suton stare Europe. Europska diplomacija i Prvi svjetski rat* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.), 47-57. Inače o uzrocima I. svjetskog rata, koji ne ulaze u predmet ove rasprave, osim kao kratki uvod koji dovodi do Sarajevskog atentata koji je bio povod radu, pogledati: Antonio GIBELLI, „Prvi svjetski rat“, *Povijest: Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.)* (Zagreb: Biblioteka Jutarnjeg lista, s. d.), 50-56. O austrougarskim odnosima s velikim silama te o međusobnim odnosima velikih sila prije rata: L. KARDUM, *Suton stare Europe*, 37-61; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, 430-435; 439-454; Sidney Bradshaw FAY, *The origin of the World War*, vol. I-II (New York: Macmillan Company, 1928.). O napetostima u odnosima velikih sila i o povezanosti Sarajevskog atentata i izbijanja rata Kardum piše: „Iako se radilo o nasilnoj smrti budućeg vladara jedne od ključnih europskih država, u početku nije izgledalo da će taj događaj izazvati europski, a kamoli i svjetski sukob, jer su u posljednjih desetak godina ionako zaredale mnoge teške političke krize koje su dovodile Europu na sam rub rata, ali do kojeg naposljetku ipak nije dolazilo. Razlika je ipak postojala i bila više nego alarmantna, jer se Sarajevski atentat dogodio upravo u zenitu politike ravnoteže snaga, kad je suparničkim stranama - baš zbog učestalih političkih kriza - ponestalo manipulacijskog prostora za bezbolno uzmicanje, što je značilo da je za izbijanje ratnog sukoba bio potreban još samo povod.“ L. KARDUM, *Suton stare Europe*, 57.

⁴ O nakani vojne vježbe i posjetu Sarajevu Robert S. Donia piše: „Zakazivanje posjete na Vidovdan se često pripisivalo malicioznoj želji da se isprovociraju Srbi. Većina naučnika se sada slaže da je taj datum odabran zbog praktičnih a ne simboličnih razloga. No, sama posjeta je bila integralni dio carske strategije da ojača svoje snage nakon srbijanske pobjede u drugom balkanskom ratu. U svojoj ulozi generalnog vojnog inspektora, nadvojvoda je trebao nadgledati vojne

1914. za prijestolonasljednika i njegovu suprugu Sofiju von Hoheberg⁵ koja mu se pridružila u Sarajevu bilo je upriličeno primanje u gradskoj vijećnici. Već na putu prema vijećnici blizu mosta Ćumurija sarajevski Srbin Nedjeljko Čabrinović pokušao je izvršiti atentat na prijestolonasljednika bacivši na vozilo kojim se vozio dvije bombe. Ovaj pokušaj atentata prijestolonasljednik je preživio bez ozljeda. Međutim, ranjene su dvije osobe iz njegove pratnje. Kad je prijestolonasljednik poslije primanja u gradskoj vijećnici krenuo s pratnjom ulicom Franje Josipa da obiđe u bolnici spomenute ranjenike, na njega i njegovu suprugu vojvotkinju Sofiju pucao je Gavrilo Princip te ih smrtno ranio. Potom su prijestolonasljednika i njegovu suprugu povezli u Konak, u stan zemaljskog poglavara, gdje im je trebala biti pružena medicinska pomoć. Međutim, prijestolonasljednik je preminuo na putu do Konaka, a njegova supruga malo poslije njega u Konaku.⁶

U vrijeme izvršenja atentata nadbiskup Stadler je razgovarao s apostolskim delegatom o. Pierrom Bastienom u nadbiskupskom dvoru. Kad je čuli što se dogodilo, obojica su se uputila u Konak zajedno s pomoćnim biskupom Ivanom Šarićem. Supružnike nisu zatekli žive. Umrli su, kako piše Bastien, koju minutu prije te su se pomolili za njihove duše.⁷

manevre u kojima habsburška jedinica odbija hipotetičnu srbijansku ofanzivu na Sarajevo iz pravca jugozapada.“ Robert S. DONIA, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.), 144.

5 Ap. delegat Pierre Bastien piše da je vojvotkinja Sofija, dok je njezin muž Franz Ferdinand bio zaokupljen vojnim vježbama, u Sarajevu posjetila „glavne katoličke institute“ ostavivši za tamošnju siročad veliku milostinju. P. Bastine kard. Merry del Valu, 28. 6. 1914., Archivio Segreto Vaticano (ASV), Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii (AA. EE. SS.), Austria, Pos. 1046., Fasc. 445, f. 14r.

6 Opis događanja prema: *Hrvatski dnevnik*, 29. 6. 1914., 1-2. Također o događajima toga dana pogledati: R. S. DONIA, *Sarajevo: biografija grada*, 145-147. Donia je događaje opisao na temelju opisa objavljenog u *Sarajevskom listu* 29. lipnja 1914., 3. O odjeku Sarajevskog atentata u ondašnjem sarajevskom tisku te nekim listovima u Hrvatskoj i Srbiji: Husnija KAMBEROVIĆ, „Ubojstvo Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. – devedeset godina poslije“, *Prilozi* 34 (2005.), 13-22.

7 P. Bastiein kard. Merry del Valu, 28. 6. 1914., ASV, AA. EE. SS., Austria, Pos. 1046., Fasc. 445, f. 14v. Vijest o dolasku nadbiskupa Stadlera i njegovih pratitelja u Konak objavio je i: *Hrvatski dnevnik*, 29. 6. 1914., 2.

Iste večeri, 28. lipnja u mnogim gradovima Monarhije pa i u Bosni i Hercegovini, osobito u Sarajevu, nastale su demonstracije protiv Srba. Prosvjednici, uglavnom Hrvati i Muslimani, napadali su srpske institucije i uništavali imovinu imućnih Srba.⁸ Vidjevši što se događa, nadbiskup Stadler je 3. srpnja 1914. objavio okružnicu kojom je pozvao katolike da se uzdrže od takvih čina. U okružnici je osudio gnusnan čin ubojstva, pozvao katolike da ne prelaze granice zakona i da se ne ogrešuju o imovinu, osobito o živote drugih ljudi: „Time, što su nesretni i bezbožni urotnici“ pisao je Stadler, „koji su spremali i učinili umorstvo na našem dobrom Prijestolonasljedniku i njegovoj uzvišenoj supruzi, pripadnici grčko-istočne vjere, ne može se ipak i ne smije činiti i smatrati odgovornim sav narod, koji toj vjeri pripada.“⁹

Sarajevski atentat u Beču je shvaćen kao posljednja kap koja je prelila čašu. Iako nisu imali čvrstih dokaza za umiješanost Srbije u konkretan čin, ipak su bili uvjerenja da u pozadini događaja stoji Beograd. Odmah nakon atentata odlučilo se da treba vojno intervenirati i umiriti neprijatelja s desne strane Drine. Čekao se samo pogodan trenutak, a taj je bio osiguranje potpore saveznika. Dobivši podršku Njemačke i odvaguvši stajališta drugih sila, Beč je preko svojega veleposlanika u Beogradu uručio 23. srpnja 1914. ultimatum vladi Srbije. Ultimatum je bio sastavljen tako da se u Beču mislio da ga Srbija nika-

⁸ Tih dana razbijena su stakla na hotelu Europa koji je bio vlasništvo Gliše Jeftanovića, također stakla na zgradi mitropolije, demolirane su prostorije Prosvjete, prostorije Velikog upravnog prosvjetnog savjeta i mnoge radnje sarajevskih Srba. O tim je događajima pisao *Hrvatski dnevnik* pod naslovom: „Iskazi ogorčenja. – Velike i strašne demonstracije“, *Hrvatski dnevnik*, 30. 6. 1914., 3 i 1. 7. 1914. 2. O događanjima u Sarajevu tih dana i demoliranju srpskih ustanova i radnji također: R. S. DONIA, *Sarajevo: biografija grada*, 148.

⁹ Okružnica nadbiskupa Stadlera - „Katolici“, *Hrvatski dnevnik*, 4. 7. 1914., 1. Okružnicu je također istog dana objavio Sarajevski list. *Sarajevski list*, 4. 7. 1914., 3. O Stadlerovoj okružnici također: P. VRANKIĆ, *Religion und Politik*, 735-736. Vrankić u 1. bilješki na 736. stranici donosi na njemačkom dio teksta objavljenog u Sarajevskom listu. Podatak o Stadlerovoj okružnici spominje također: R. S. DONIA, *Sarajevo: biografija grada*, 150. Okružnicu slična sadržaja muslimanskom stanovništvu uputio je reis ul-ulema Džemaludin Čaušević. R. S. DONIA, *Sarajevo: biografija grada*, 150; Iljas HADŽIBEGOVIĆ - Mustafa IMAMOVIĆ, „Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine (1878-1918)“, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* (Sarajevo: Bosanski kulturni centar, 1998.), 289; Zijad ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918*. (Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007.), 58. Hadžibegović, Imamović i Šehić ne spominju Stadlerovu poslanicu. Prva dvojica se ne pozivaju na izvor dok se Šehić poziva na isti broj i istu stranicu Sarajevskog lista na kojoj je objavljena Stadlerova poslanica.

ko ne može prihvatiti.¹⁰

Srbija je bila optužena da je, unatoč međunarodnom obećanju da će se držati prijateljski prema Austro-Ugarskoj, na svojem području podržavala „subverzivni pokret [...] koji se razvijao na očigled srpske vlade“ čiji je cilj bio da od Monarhije odcijepi neke prostore. Spomenuti pokret, prema austrougarskoj optužbi, djelovao je izvan Srbije „terorističkim djelima, jednom serijom atentata i ubistvima“, a srbijanska vlada nije ništa učinila da taj pokret spriječi, nego je tolerirala „kriminalnu aktivnost raznih društava i pripadništvo tim društvima“. Tolerirala je također „neobuzdano pisanje novina; glorifikaciju tvoraca atentata; učešće činovnika i oficira u subverzivnim akcijama; rasprostiranje mržnje u školskim udžbenicima“ te razne manifestacije koje su navodile srpsko stanovništvo na mržnju prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Bila je također, premda neizravno, optužena i za atentat u Sarajevu. Od nje se tražilo da jednom svečanom izjavom koju će objaviti u novinama osudi propagandu protiv Monarhije, „tj. sve namjere, koje teže u krajnjoj liniji da otcijepi od Austro-Ugarske monarhije teritorije u njezinom sustavu“ i da „iskreno žali“ zbog postupaka svojih časnika i službenika. Slijedilo je još 10 uvjeta koji konkretiziraju gore navedene zahtjeve a koje je srbijanska vlada trebala ispuniti.¹¹

¹⁰ Livia KARDUM, *Suton stare Europe*, 64-74; Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat: panorama zbivanja 1914-1918*. (Zagreb: Novinska izdavačka kuća „Stvarnost“, 1967.), 126-129.

¹¹ Tekst ultimatum: Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat*, 129-132. Ovdje Horvat donosi i reakcije europskih sila koje su uglavnom negativno reagirale na austrougarski ultimatum osim Vatikana koji je, kako Horvat piše, ultimatum pozdravio. Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat*, 132-133. Međutim, što je bilo s Vatikanom, odnosno sa Svetom Stolicom? Kako piše Robert Aubert u Jedinovoj Velikoj povijesti Crkve, kad je austrougarski veleposlanik informirao Pija X. o ultimatumu Srbiji, Papa se izrazio spremnim intervenirati kao arbitar između dvije vlade u smislu pomirenja. Kasnijih Papinih izjava nema. Postoje samo svjedočanstva Papi bliskih ljudi koja su suprotstavljena. Prema jednim Papa je čak bio spreman ekskomunicirati cara Franju Josipa, a prema drugima rat je odobravao i smatrao ga opravdanim. Također postoje kontroverzije oko držanja državnog tajnika kardinala Merry del Vala. Prema izvješću austrougarskog odpravnik poslova grofa Pállfyja, kardinal je notu upućenu Srbiji smatrao oštrom, ali ju je „bez rezerve odobrio te istovremeno indirektno izrazio nadu da će Monarhija i izdržati“. Kad je Pállfyjevo izvješće izašlo u javnost, kardinal je izjavio da je istina je poslije „groznog zločina u Sarajevu grofu Palfyju rekao da Austrija mora ostati tvrda i da ima pravo na najautentičniju naknadu i zaštitu svoje egzistencije“, ali da nije nikada „izrazio nadu ili mišljenje da će se Austrija latiti oružja“. Robert AUBERT, „Početak 1. svjetskog rata“, Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1981.), 493-495.

Srbijanska vlada je u svojem odgovoru na ultimatum odbacila odgovornost vlade Srbije za Sarajevski atentat i formalno prihvatila sve postavljene uvjete osim jednoga - da se dopusti austrougarskim istražiteljima vršiti istragu o atentatu na području Srbije.¹²

Dobivši odgovor srbijanske vlade, austrougarski veleposlanik je izjavio da njegov sadržaj ne zadovoljava austrougarske zahtjeve te je prekinuo diplomatske odnose i napustio Srbiju. Nakon prekidanja diplomatskih odnosa austrougarski ministar vanjskih poslova grof Leopold Berchtold 28. srpnja 1914. navijestio je rat Srbiji. Potom je išlo sve munjevitom brzinom usprkos nekim nastojanjima da dođe do mira. Njemačka je 1. kolovoza navijestila rat Rusiji, a 3. kolovoza Francuskoj. Dan poslije, 4. kolovoza, Velika Britanija je objavila rat Njemačkoj, a sutradan, 5. kolovoza, Austro-Ugarska Monarhija Rusiji.¹³

U vrijeme objavljivanja rata nadbiskup Stadler nalazio se u Sarajevu iz kojega je 2. kolovoza uputio okružnicu „Dušobrižnicima i puku nadbiskupije vrhbosanske“ kojom je pozvao „bosanske momke“ da pođu u rat i obranu domovine hrabreći ih da je čast umrijeti „za vladara i domovinu“ jer će, kako piše, svojom smrću „osigurati ognjište svoje i svoju postojbinu kroz godine i godine i domovinu osloboditi od nesenosnoga neprijatelja za uvijek“.¹⁴ U okružnicu je nadbiskup ugradio proglas cara i kralja Franje Josipa I. „Mojim narodima“ u kojem je vladar označio Srbiju kao izravnog krivca za rat kojeg treba umiriti.¹⁵ U optužbi Srbije kao krivca za rat Stadler je slijedio liniju ultimatum

¹² Odgovor srpske vlade: Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat*, 133-137.

¹³ Kronologiju događanja tih dana i neke pokušaje da se spor riješi diplomatskim putem pogledati: Livia KARDUM, *Suton stare Europe*, 75-78; Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat*, 138-141; 145-146.

¹⁴ „A sad na noge, djeco, kada otac svih podanika široke Austro-Ugarske monarhije u ime svoje i u ime mile nam domovine zove, da ostavite ognjište svoje, postojbinu svoju, dom svoji, pa pogjete na bojno polje! [...] Istina je, da se mnogi od vas neće više vratiti k svojim kućama, [...]; no treba da imate na pameti, da je slatko umrijeti za vladara i domovinu, jer ćete smrću svojom osigurati ognjište svoje i svoju postojbinu kroz godine i godine i domovinu osloboditi od nesenosnoga neprijatelja za uvijek.“ Okružnica nadbiskupa Stadlera „Dušobrižnicima i puku nadbiskupije vrhbosanske“, *Vrhbosna* 14-15 (1914.), 256. Okružnica je također objavio: *Hrvatski dnevnik*, 4. 8. 1914., 1-2.

¹⁵ „Niz poduzetih umorstava, smišljeno pripremljena i izvršena urota, čiji strašni uspjeh pogodi u srce Mene i Moje vjerne narode, ostavlja sa sobom na daleko vidljiv i krvav trag tajnih makinacija, koje su u Srbiji započete i odande upravljene. Tome nesenosnom pokretu treba stati na put, neprestanom izazivanju Srbije treba učiniti kraj.“ Proglas cara Franje Josipa I. „Mojim narodima“, *Vrhbosna* 15-16 (1914.), 255.

i careva proglasa, ponavljajući gotovo iste formulacije. „I eto Srbija, uznesena lakim osvajanjem nekih zemalja, a i prije toga već više godina sijuć mržnju na Austro-Ugarsku monarhiju, nastojala je podanike te Monarhije, osobito što stanuju po Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj, prikazati kao roblje, koje ispod ropstva osloboditi ona se smatrala pozvanom. Istoj djeci nastojalo se usaditi u srce po školama, da su to srpske zemlje i da ih valja osvojiti.“ U optužbi Srbije za Sarajevski atentat išao je i malo dalje. Kao što je napomenuto, austrougarska diplomacija je neizravno optužila Srbiju za atentat. Stadler je bio izravan: „Onda nije čudo, što joj je na pamet [Srbiji] došla grozna misao, nasilnim umorstvom istrijebiti istu najčasniju u svijetu dinastiju, dinastiju habzburšku, [...]. I taj svoj strašni naum započe umorstvom počinjenim 28. lipnja t. g.“¹⁶ Stadler je također pravdao carevu objavu rata jer je prema njemu ponašanje Srbije „prevršilo svaku mjeru“ te je car „kada je prije toga uzalud pokušao mirnim putem postići od nje ono, što megjuna-rodni odnosi i ugovori iziskuju, da se uzdrži trajni i osigurani mir“ bio prisiljen navijestiti rat.¹⁷

Stadler je svoje mišljenje o Srbiji kao glavnom krivcu za rat ponovio u siječnju 1915. godine u promemoriji papi Benediktu XV. u kojoj ga je molio da uloži svoj autoritet kako Italija, također i Bugarska, koje su do tada bila neutralne, ne bi ušle u rat protiv Austro-Ugarske Monarhije. Iz te promemorije je razvidno da prema Stadleru rat nije imao samo političku nego i religijsku dimenziju te da je Srbija započela rat protiv Austro-Ugarske Monarhije ne samo iz političkih razloga, odnosno razloga da istrigne „od Austro-Ugarske Bosnu i Hercegovinu, eventualno također Dalmaciju i Hrvatsku“, kao što je naveo u okružnici, nego i s nakanom da „otvori nove putove vjerskom raskolu, uništavajući potpuno i zauvijek svako sjeme katoličanstva u zemljama koje je namjerava osvojiti“.¹⁸ Zbog tog posljednjeg razloga, prema Stadleru,

¹⁶ Okružnica nadbiskupa Stadlera „Dušobrižnicima i puku nadbiskupije vrhbosanske“, *Vrhbosna* 14-15 (1914.), 225. Okružnica je također objavljena u: *Hrvatski dnevnik*, 4. 8. 1914., 1-2.

¹⁷ Okružnica nadbiskupa Stadlera „Dušobrižnicima i puku nadbiskupije vrhbosanske“, 255.

¹⁸ „La piccola Serbia colle sue aspirazioni territoriali voleva strappare all'Austro-Ungheria la Bosnia-Erzegovina, eventualmente anche la Dalmazia e la Croazia, ed in pari tempo aveva l'intenzione di aprire nuove vie al suo scisma religioso, annientando completamente e per sempre ogni germe di cattolicismo nei paesi che erano da conquistarsi“. Nadbiskup Stadler papi Benediktu XV. 19. 1. 1915., ASV, AA. EE. SS., Austria, Pos. 1953, Fasc. 448, f. 6rv. Stadlerovo pismo objavljeno je na hrvatskom u: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost*, 589-591.

i Rusija je stupila u rat na strani Srbije.¹⁹

2. Ratna događanja i Bosna i Hercegovina

Rat koji je počeo s austrougarskom objavom rata Srbiji 28. srpnja 1914. bio je rat koji se vodio između ondašnjih velikih sila na granicama njihova razgraničenja tako da je tek djelomično bio zahvatio i Bosnu i Hercegovinu kao perifernu pokrajinu Austro-Ugarske Monarhije.

Izravnim ratnim događanjima bili su zahvaćeni samo njezini istočni dijelovi prema granici sa Srbijom i Crnom Gorom, i to s prekidima, od kolovoza 1914. do sredine 1915. godine. Kad je austrougarska vojska potisnula srpsko-crnogorsku vojsku s Drine u ljeto 1915. godine, i ta su područja prestala biti područja izravnih ratnih djelovanja.²⁰ Jedna od posljedica austrougarsko-srpskog rata na Drini bile su izbjeglice i evakuirano stanovništvo koje je Zemaljska vlada rasporedila po ostalim dijelovima zemlje, najviše na području BiH, ali i izvan nje. Izbjeglice su uglavnom bili muslimani koji su činili većinu stanovništva na tim područjima, ali bilo je i nešto ostalih. Računa se da je 1915. godine broj izbjeglih koji su uglavnom bili smješteni na području BiH iznosio nešto više od 50 000 od kojih je bilo 37 294 domaćih muslimana i oko 9 000 iz Sandžaka, 3319 pravoslavnih, 887 katolika i 718 Židova. Zbog ratnih događanja ili opasnosti od rata vlada je dio stanovništva također evakuirala. Evakuiranog stanovništva te iste 1915. bilo je oko 42 000. Nakon što je srpsko-crnogorska vojska u jesen 1915. potisnuta daleko prema jugoistoku, velik broj izbjeglica i evakuiranih vratio se kući.²¹

Od studenog 1915. do kraja rata područje Bosne i Hercegovine bilo je bez izravnih ratnih događanja. Ono što je dalje vezalo stanov-

¹⁹ „La grande Russia, [...], saltò in aiuto della Serbia, non lo fece di certo per puro amor platonico versi di essa, ma intimò la guerra all’Austria per propri scopi speciali. Il vero motivo ne è nuovamente il fanatismo religioso, il desiderio di abbattere l’unità e l’armonia cattolica del grande vicino, di infiltrare lo scisma religioso nelle diverse nazioni austriache e specialmente nelle nazioni slaviche tutte assieme rappresentano la maggioranza dell’impero degli Absburgo.“ Nadbiskup Stadler papi Benediktu XV. 19. 1. 1915., ASV, AA. EE. SS., Austria, Pos. 1953, Fasc. 448, f. 7rv.

²⁰ O ratnim zbivanjima u istočnoj Bosni i Hercegovini opširnije: Zijad ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu!*, 64-72; 105-106. Kraće: Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat*, 189-191.

²¹ Zijad ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu!*, 83-87.

ništvo Bosne i Hercegovine s ratom, bili su mobilizirani vojnici koji su ratovali na raznim bojištima, osobito na istočnom i talijanskom, i njihova stradanja. Kako je rat odmicao, stradanja su bila veća. Računa se da je u prve dvije godine rata „broj poznatih“ smrtno stradalih vojnika s područja Bosne i Hercegovine bio 11 170, dok je njihov broj na kraju rata iznosio oko 38 000. Osim smrtno stradalih tu su bili i ratni invalidi kojih je na kraju rata bilo 12 762.²²

Rat obično prate bijeda i neimaština koja nije zaobišla ni bosansko-hercegovačko stanovništvo u Prvom svjetskom ratu. Veliki izdaci države za vojsku i rat, odlazak najproduktivnije radne snage na bojište, neplodne godine doveli su do nedostataka živežnih namirnica. Posebno je bila kritična 1917. godina. Zbog velike suše 1916. godine urod je bio skoro nikakav, tako da je u mnogim krajevima zavladao glad. Posebno je kritična situacija bila je Hercegovini i istočnoj Bosni.²³

3. Stadlerovo pastirsko-karitativno djelovanje u vrijeme rata

3. 1. Utjeha i ohrabrenje svećenika i vjernika

Za vrijeme rata nadbiskup je uputio osam pastirskih poslanica, četiri svećenicima i četiri vjernicima, u kojima ih potiče da imaju pouzdanje u Boga, da u ratu i ratnim nedaćama gledaju Božju volju, da od Boga spremno primaju zlo kao i dobro jer i jedno i drugo dolazi od Boga za dobro čovjeka.²⁴

U ratu je gledao Božju kaznu za grijeh, ali kaznu koja je poziv za obraćenje jer „ako je i za kaznu Gospodin Bog taj ubitačni rat po-

²² Zijad ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu!*, 128. 194-196.

²³ Zijad ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu!*, 146-148; Hrvoje MALČIĆ – Mislav GABELICA, „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata“, Stipe TADIĆ – Marinko ŠAKOTA (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009.), 237.

²⁴ „Prema tome šalje Bog na ljude dobro i zlo, kako već zna da je njima jedno i drugo na korist. [...] Samo treba imati na pameti, da je dobrotu Božja, od koje primite, što je dobro, ona ista, od koje valja primati i što je zlo.“ Poslanica „Misterij zla, odbacivanje Boga“, *Pod zastavom Srca Isusova*, 719-720. Nadbiskupove okružnice objavljene u službenim glasilima nadbiskupije *Srce Isusovo* i *Vrhbosna* prikupljene su i objavljene u knjizi: Josip STADLER, *Pod zastavom Srca Isusova: pastoralne poslanice posvećene svećenstvu i puku*, Pavo JURIŠIĆ (ur.), (Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija [etc], 2001.). U radu će poslanice biti citirane prema spomenutoj knjizi.

slao, poslao ga je ipak s namjerom da svi k sebi dogju, da pokoru čine ter se odvrte od grijeha, zbog kojih je rat u svijet došao, pa da se obrate k Bogu Ocu svomu, koji je raširio svoje očinske ruke, da svakoga kao dijete svoje zagrli, koji njegov očinski glas poslušaj žaleć od srca, što ga je uvrijedio“.²⁵ Posebno ih je poticao u teškim trenucima na pobožnost i pouzdanje prema Blaženoj Djevici Mariji: „Što drugo, nego da poslušamo njegov glas, kojim nas nagovara, neka se utičemo k prežalosnoj Gospi, da nas ona kod njega zagovara i zaustavi mu ruku, kojom nas bije. I to će ona drage volje učiniti, jer joj je to kao materi dužnost, da se za nas kao za svoju djecu brine i zauzima. Tako ćemo kod nje uvijek naći utjehe u svojoj tugi i žalosti, pomoći u svojim nevoljama, zaštitite i obrane i zagovora kod Gospodina.“²⁶

3. 2. „Karitativno“ djelovanje: poticaji svećenicima i vjernicima te osobni primjer

Nadbiskup je više puta tijekom rata poticao svećenike i vjernike na djelotvornu kršćansku ljubav prema bližnjima, osobito onima koji su se nalazili u kakvoj nevolji bez obzira na to kojoj vjeri ili kojem narodu pripadali. Na samom početku rata 2. kolovoza 1914. u okružnici „Dušobrižnicima i puku nadbiskupije vrhbosanske“ u kojoj je pozvao i ohrabrio bosanske momke da pođu u rat, uputio je riječi i onima koji su ostali kod kuće potičući ih da pomažu bližnjima, osobito sirotinji, i to posebno Srbima pravoslavicima koje su mnogi smatrali odgovorim za rat i gledali u njima neprijatelje. Napomenuo je svećenicima i vjernicima „da ne bi komu došlo na pamet, da nije dužan pomoći rišćanima s razloga toga, što su mnogi od njih pošli zlim putem. Kada je tko gladan, treba ga nahraniti; ne pita se, tko je i šta je, nego svakoga gladna treba nahraniti. [...] Tako i vi, kad vidite, da nije koje polje požnjeveno ili nije zob spremljena ili kukuruz otrgan, a to stoga razloga, jer ukućani odoše u vojnike, onda skupite se vas više pa obavite te poslove na korist onih sirota rišćanskih, čiji su ukućani otišli u vojnu.“²⁷

Kad su se početkom listopada 1914. pojavile izbjeglice iz istočne Bosne, osobno je Crvenom križu i za izbjeglice darovao po 100 kru-

²⁵ Poslanica „Blažena Djevica Marija suspasiteljica ljudi“, Josip STADLER, *Pod zastavom Srca Isusova*, 781.

²⁶ Poslanica „Blažena Djevica Marija suspasiteljica ljudi“, 782.

²⁷ „Dušobrižnicima i puku nadbiskupije vrhbosanske“, *Vrhbosna* 15-16 (1914.), 256.

na.²⁸ Također je u listopadu 1914. u Sarajevu osnovana humanitarna organizacija *Društvo za opskrbu siročadi i palih ratnika* za čijeg je predsjednika izabran nadbiskup Stadler. Društvo je prilikom konstituirajuće sjednice 20. listopada 1914. za spomenutu svrhu prikupilo 16 000 kruna.²⁹

Početkom istog mjeseca listopada 1914. uputio je okružnicu „Župnicima i katolicima vrhbosanske nadbiskupije“ kojom je pozvao i župnike i vjernike da pomognu obiteljima čiji su uzdržavatelji stradali u ratu. Posebno je ovu zadaću stavio na savjest župnicima, ali kako samo župnička pomoć ne bi bila dostatna, odredio je da se u svakoj župi ustanovi „odbor“ župljana koji bi trebali popisati iz kojih je obitelji hranitelj i skrbnik poginuo u ratu i svake subote prikupljati po župi pomoć u naravi tim obiteljima. Također je odredio da župnici svake nedjelje kupe po „jednu milostinju“ za pomoć takvim obiteljima. Ni ovom prigodom nije zaboravio napomenuti da osim katolicima, ako je ikako moguće, valja „pomagati i inovjernim sirotama, kao što nam to naša sveta vjera nalaže“.³⁰ U ovoj okružnici nadbiskup je također obavijestio župnike i vjernike Nadbiskupije da je država osnovala zakladu za pomoć udovicama i siročadima rata koja je svoje ispostave otvorila po raznim mjestima u Bosni i Hercegovini te pozvao župnike da oni osobno doprinesu koliko mogu u ovu zakladu i da na to potaknu i svoje vjernike.³¹ Spomenutu zakladu preporučio je u prosincu 1914. svim stanovnicima Bosne i Hercegovine preko jednog proglašenja koji su zajedno s njime supotpisali reis ul-ulema Džemaludin Čaušević, mitropolit dabrobosanski Evgenije Letica i tadašnji zamjenik zemaljskog poglavara Nikola Mandić.³²

Druge godine rata, u rujnu 1915., kada su vojnici iz Bosne ratovali daleko od svoje domovine na istočnom i talijanskom bojištu gdje su mnogi poginuli ili bili ranjeni, uputio je vjernicima okružnicu „Ratni zavjet“ kao pomoć stradalima“ kojom je preporučio vjernicima prijedlog Zemaljske vlade da svi, koji s nadom očekuju povratak svojih najmilijih s bojnog polja, učine neki zavjet ako se njihovi hranitelji: oci, sinovi ili supruzi vrate zdravi da će darovati stanoviti prinos kao po-

²⁸ „Za ‘Crveni križ’ i obitelji pričuvnika“ i „Za muhadžire“, *Hrvatski dnevnik*, 2. 10. 1914., 3.

²⁹ „Društvo za opskrbu siročadi i palih ratnika“, *Hrvatski dnevnik*, 21. 10. 1914., 3.

³⁰ „Župnicima i katolicima vrhbosanske nadbiskupije“, *Hrvatski dnevnik*, 31. 10. 1914., 1.

³¹ „Župnicima i katolicima vrhbosanske nadbiskupije“, *Hrvatski dnevnik*, 31. 10. 1914., 1.

³² „Za siročad palih vojnika“, *Hrvatski dnevnik*, 3. 2. 1915., 3.

moć onima kojima se hranitelji neće vratiti ili će se vratiti kao invalidi nesposobni za rad.³³

Kako je rat odmicao sve je više nadbiskupovih intervencija kojima je poticao vjernike Vrhbosanske nadbiskupije na djelotvornu kršćansku ljubav kako prema subraći u vjeri, tako i prema nevoljnicima drugih vjera. Posebno su one bile česte 1917. godine. Te je godine u čitavoj Monarhiji, a osobito u Bosni i Hercegovini, zavladao velika nestašica a u pojedinim krajevima, kao što je gore napomenuto, i glad.

U siječnju 1917. podržao je prijedlog Zemaljske vlade za prikupljanje pomoći za stradalnike rata. Zamolio je župnike da u tu svrhu prikupljaju odjeću i hranu za „bijednike, koji gladuju i oskudijevaju“. Preporučio im je da se najprije s prikupljenim opskrbe „domaći nevoljnici“ te da se ono što preostane pošalje u „drugu koju župu, gdje je možda bijeda još veća“ te da se nastoji najprije pobrinuti „za katoličke siromahe“, ali da „ipak po mogućnosti pomognu također nevoljnicima drugih vjera“.³⁴ Kako ova akcija nije polučila željeni učinak zbog velike nestašice koja je vladala u zemlji, nadbiskup je ponovno na poticaj Zemaljske vlade u ožujku iste godine zamolio svećenstvo da upotrijebi svaku prigodu „te vjernicima u župama razloži i na srce stavi bijedno stanje u našoj užoj domovini, koji (sic!) u mnogom pogledu stradavaju“.³⁵

Kada je *Hrvatska narodna zajednica* u travnju 1917. pokrenula akciju prikupljanja pomoći za „siročad palih hrvatskih junaka Bosne i Hercegovine“ „u svrhu njihova odgoja i naobrazbe“, Vrhbosanski ordinarijat je preporučio „ovu plemenitu akciju“ i pozvao svećenike da u svojem „djelokrugu“ porade da ova akcija što bolje uspije.³⁶

U studenom 1917. Zemaljska vlada je jednom okružnicom pozvala učiteljstvo i školsku mladež na akciju prikupljanja odjevnih predmeta za vojsku. Nadbiskup Stadler je vladinu okružnicu dao tiskati u Vrhbosni i popratio je vlastitom preporukom te pozvao svećenstvo u dušobrižništvu i katoličke vjerske zavode „da po svojim silama i svoj-ski porade za ovu plemenitu i patriotsku stvar“.³⁷

33 Poslanica vjernicima „Ratni zavjet“ kao pomoć stradalima“, *Pod zastavom Srca Isusova*, 739-740.

34 „Za bijedne ratne stradalnike“, *Vrhbosna* 1-2 (1917.), 19.

35 „Za bijedne ratne stradalnike“ *Vrhbosna* 6-7 (1917.), 82.

36 „Okružnica“, *Vrhbosna* 8 (1917.), 102.

37 „Sabiranje rublja za vojsku“, *Vrhbosna* 21-22 (1917.), 266-267.

Svoju pretposljednju pastirsku okružnicu svećenicima uputio je u svibnju 1918. godine. Okružnicu je nazvao „Ratna pomoć bez razlike vjere i nacije“. Njome je pozvao svećenike da u svojim župama organiziraju prikupljanje pomoći za ratom osiromašene obitelji, i to ne samo katoličke jer „ako u župi bude rišćana ili muhamedanaca možda još siromašnijih i jadnijih od katolika, da nijeste odvratili lica svojega od njih, nego sjećajući se priče dobrog Samaritanca spomenite se, da nam je Gospodin zapovjedio, da se svim siromasima smilujemo bez razlike vjere i narodnosti“.³⁸ Prilikom proslave 50-godišnjeg svećeničkog jubileja, koji se slavio u lipnju 1918., nadbiskup je odredio da Nadbiskupija preda vladinu povjereniku za grad Sarajevo 17 000 kruna „kao dar sarajevskoj sirotinji“. Veći dio od te svote, 12 000 kruna, trebao je biti podijeljen na 12 vjenčanih parova koji prvi puta sklapaju brak, a inače su „siromašni i vrijedni potpore“, tako da od tih 12 parova tri budu katolička, tri pravoslavna, tri muslimanska i tri židovska. Preostalih 5 000 kruna trebalo je podijeliti na svetkovinu Srca Isusova „gradskoj sirotinji bez razlike vjeroispovijesti“.³⁹

Nadbiskupova pomoć potrebnima išla je i izvan granica Nadbiskupije. Na poticaj pape Benedikta XV. i na poziv poljskih biskupa u studenom 1915. godine pozvao vjernike Vrhbosanske nadbiskupije na prikupljanje milostinje za nastradale poljske katolike.⁴⁰ Naime, Poljaci su bili jedan od europskih naroda koji je najviše stradao u prvim godinama rata. Našli su se u tri vojske: austrougarskoj, pruskoj i ruskoj i na dvije zaraćene strane tako da su ratovali jedni protiv drugih, a njihova je domovina bila teško ratno poprište od listopada 1914. do proljeća 1915. godine.⁴¹ Vrhbosanska nadbiskupija za stradale Poljake prikupila je 9 500 kruna.⁴²

Kako je nadbiskup Stadler bio utemeljitelj i duhovni otac sestara Služavki Malog Isusa, njemu su se tijekom Prvog svjetskog rata obraćali oni koji su tražili sestarsku pomoć. Predstavnici Zemaljske vlade zamolili su nadbiskupa 1917. godine da se na imanju Polje Srca Isusova u Mladicama kod Sarajeva osnuje zavod za ratnu siročad. Nadbiskup je na njihovu molbu pozitivno odgovorio te je dijelom novcem vlade, a dijelom sestara stara zgrada adaptirana i u njoj otvoren spomenuti

³⁸ Poslanica „Ratna pomoć bez razlike vjere i nacije“, *Pod zastavom Srca Isusova*, 801.

³⁹ „Nadbiskup sarajevskoj sirotinji“, *Vrhbosna* 11-12 (1918.), 150.

⁴⁰ *Vrhbosna* 19-20 (1915.), 310-311.

⁴¹ O ratu na području Poljske: Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat*, 256-258.

⁴² „Vrhbosanska nadbiskupija za Poljake“, *Vrhbosna* 4-5 (1916.), 70.

zavod.⁴³ Također, odmah početkom rata nadbiskupu se obratio liječnik Zemaljske bolnice u Sarajevu primarijus dr. Josef Preindlsberger moleći ga da pošalje više sestara po ratnim bolnicama. Nadbiskup mu je odmah obećao 50 sestara.⁴⁴ Međutim, prema pisanju časne Majke s. Krescencije tijekom rata u raznim ratnim bolnicama bilo je angažirano 111 sestara. Sestre su radile u bolnicama: 1. Lukavac, kasnije Sternthal (24); 2. Bršadin (25); 3. Zvornik (6); 4. Loznica (6); 5. Vukovar (5); 6. Vinkovci (10); 7. Brčko (4); 8. Srebrenica (3); 9. Vlasenica (3), 10. Knin (4); 11. Perast (3); 12. Sarajevo „u srpskoj školi“ (6), 13. Sarajevo u Zemaljskoj bolnici (6), 14. Vinkovci u bolnici Karaszebesz (6).⁴⁵ Također na molbu raznih općina nadbiskup je slao sestre da vode pučke ratne kuhinje.⁴⁶

3. 3. Posjed Filomena i prodaja pšenice u Dalmaciju

Vrhbosna je u istom broju i na istoj stranici na kojoj je objavila da je Nadbiskupija prilikom nadbiskupove 50-e obljetnice misništva darovala sarajevskoj gradskoj sirotinji 17 000 kruna objavila i vijest da je nadbiskup odredio da se sav „čisti prihod“ od nadbiskupskog posjeda Filomena kod Gradačca, koji je još uvijek bio pod kreditom, ima upotrijebiti u dobrotvorne svrhe. Jedna trećina od tih prihoda trebala je ići za pomoć siromašnim obiteljima u Vrhbosanskoj nadbiskupiji.⁴⁷

Međutim, nadbiskup je malo ranije, u veljači 1918. u glasilu Starčevićeve stranke prava *Hrvatska država*, koje se već u to vrijeme bilo okrenulo prema jugoslavenstvu a ovo je bilo nakon Stadlerova odbijanja Svibanjske deklaracije,⁴⁸ bio optužen da prodaje žito u Dalmaciju po lihvarskim cijenama umjesto da njime prehrani siromašnu Hercegovinu.⁴⁹

⁴³ Maneta MIJOČ, „Stadler, utemeljitelj Družbe sestara Služavki Malog Isusa“, *Josip Stadler život i djelo*, 521.

⁴⁴ Krescencija ZWIEFELHOFER, *Povijest Družbe sestara Služavaka Malog Isusa*, [rukopis - Sarajevo 7. srpnja 1924.], Arhiv Družbe sestara Služavki Malog Isusa u Zagrebu, 33; M. MIJOČ, „Stadler, utemeljitelj Družbe sestara Služavki Malog Isusa“, 538.

⁴⁵ K. ZWIEFELHOFER, *Povijest Družbe sestara Služavaka Malog Isusa*, 33.

⁴⁶ M. MIJOČ, „Stadler, utemeljitelj Družbe sestara Služavki Malog Isusa“, 538.

⁴⁷ „Nadbiskupska domena ‘Sv. Filomena’ u dobrotvorne svrhe“, *Vrhbosna* 11-12 (1918.), 150.

⁴⁸ O Stadlerovu odbijanju Svibanjske deklaracije i njegovoj protudeklaraciji pogledati četvrti dio ovoga rada: Pokušaj spašavanja monarhijskog katoličkog okvira i rješenja hrvatskog pitanja.

⁴⁹ H. MALČIĆ – M. GABELICA, „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine“, 243.

Što se doista dogodilo? Zemaljska vlada je još u svibnju 1915., zbog velike potrebe za prehrambenim proizvodima za prehranjivanje stanovništva Bosne i Hercegovine, zabranila slobodnu prodaju žita i žitnih proizvoda. Sav višak proizvedenog žita bio bi rekviriran po vrlo niskim cijenama i potom išao u prodaju po cijenama koje je odredila i nadzirala Zemaljska vlada.⁵⁰ U Dalmaciji se žito moglo prodati po dosta višim cijenama.

Kako se nadbiskup Stadler, odnosno Vrhbosanska nadbiskupija, u jesen 1917. našla u financijskim problemima zbog nemogućnosti redovite isplate kredita pod kojim je bio posjed Filomena, kao i nemogućnosti isplate poreza te zbog troškova proizvodnje koji su porasli povećanjem cijene rada, nadbiskup je zatražio od Zemaljske vlade dozvolu da Nadbiskupiji ostavi 3 vagona pšenice na slobodno raspolaganje kako bih ih mogao prodati zainteresiranim kupcima u Dalmaciji i tako donekle riješiti nastale financijske probleme.⁵¹ Nadbiskup je u svojoj molbi naveo da je vlada s nadbiskupskog posjeda Filomena rekvirirala više žita nego od svih posjednika u Posavini čiji su posjedi veći od nadbiskupskog i da je već rekvirirala 10 vagona pšenice i isto će toliko, ako ne i više, rekvirirati kukuruza. Istakao je da je Nadbiskupiji drago da može mnogima pomoći, ali se protivi da joj se zabranjuje sebi samoj pomoći.⁵² Tih se dana u Sarajevu nalazio don Frane Bulić te je, saznajući za Stadlerovu molbu, i on zamolio Zemaljsku vladu da dozvoli Stadleru izvoz žita u Dalmaciju.⁵³ Stadlerovu i Bulićevu molbu Zemaljska je vlada prosljedila Zajedničkom ministarstvu financija u Beču zatraživši njihovo mišljenje. Iz ministarstva je odgovoreno 3. kolovoza da Stadlerova molba nije opravdana uz obrazloženje da tako neznatan uvoz žita Dalmaciji ne znači ništa, nego je nužan veliki uvoz žita iz Mađarske. Predložili su Zemaljskoj vladi, ako žele izaći ususret nadbiskupu, da promisli bi li se moglo ta 3 vagona pšenice, ako je ta-

⁵⁰ Zijad ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu!*, 81-83.

⁵¹ Nadbiskup Stadler Zemaljskoj vladi 8. 9. 1917., Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH), Zajedničko ministarstvo financija (ZMF), Präs. 1026/1917., 2-5.

⁵² „Von mehreren Besitzern, deren Güter grösser sind als das in St. Filomena, wird zusammen nicht so viel requiriert, als von der erzbischöflichen Domaene in St. Filomena. Dagegen sagen wir gar nichts, weil vie froh sind, Vielen helfen um können, aber dagegen sträuben wir uns, dass man uns verbietet, uns selbst zu helfen.“ Nadbiskup Stadler Zemaljskoj vladi 8. 9. 1917., ABiH, ZMF, Präs., 1026/1917., 4.

⁵³ Don Frane Bulić Zemaljskoj vladi, 17. 9. 1917., ABiH, ZMF, Präs., 1026/1917., 9-10.

kve kvalitete, otkupiti za sjeme.⁵⁴ Kako do izvoza nije došlo, zastupnik u Carevinskom vijeću iz Dalmacije Antun Dulibić pisao je zajedničkom ministru financija I. Burianu 18. listopada preporučivši mu molbu don Frane Bulića za izvoz, sada 10 vagona pšenice, s nadbiskupskog posjeda Filomena u Dalmaciju zamolivši ga za najpovoljnije rješenje.⁵⁵ Burian mu je odgovorio da njegovu molbu uzima na znanje te da je jedna takva molba došla na ministarstvo i od nadbiskupa Stadlera i da joj stvari posvećuje „svoju blagonaklonu pozornost.“⁵⁶ Tri dana poslije, 27. listopada ministarstvo je poslalo telegram Zemaljskoj vladi da ostaju na snazi njihove ranije odluke o zabrani.⁵⁷ Međutim, u studenom 1917. Sarajevo je posjetio odjelni predstojnik Zajedničkog ministarstva financija Oton Frangeš. Bio je na večeri kod nadbiskupa koji ga je tom prilikom pitao o dozvoli izvoza žita u Dalmaciju na što mu je Frangeš odgovorio da je o tome razgovarao s zamjenikom zemaljskog poglavara Đurkovićem koji je izvoz odobrio. Nadbiskup je odmah potom našao kupca, Hrvatsku štedionicu u Splitu, koja je poslala svojega izaslanika da obavi posao. On je o tome obavijestio Đurkovića tražeći da izaslaniku izda dozvolu, odnosno propusnicu za izvoz 3 vagona pšenice i 5 vagona kukuruza. Đurković mu je odgovorio da on nikakvo odobrenje za izvoz nije dao. Potom se nadbiskup obratio zemaljskom poglavaru generalu Stjepanu Sarkotiću kojemu je iznio svoje neprilike zamolivši ga „da prodaja već učinjena bude izvedena“ te ako ne može odobriti dogovorenu količinu da barem u najgorem slučaju dozvoli izvoz pola od onoga što je dogovorio, 1 vagon pšenice i 2 vagona kukuruza.⁵⁸

Nakon toga pisma Đurković je predložio generalu Sarkotiću da se nadbiskupu dozvoli izvoz 2 vagona pšenice i 2 vagona kukuruza, uz uvjet da se ostatak žita dadne vladi na raspolaganje.⁵⁹ Tako je i učinjeno. General Sarkotić odobrio je nadbiskupu Stadleru izvor 4 vagona žita a 4 je rekvirirala vlada. Stadler je Sarkotiću na odobrenju zahvalio 30. studenog 1917. godine.⁶⁰

⁵⁴ Zajedničko ministarstvo financija Zemaljskoj vladi 3. 10. 1917., ABiH, Zemaljska vlada Sarajevo (ZVS), Präs., 14614/1917., 22.

⁵⁵ Anton Dulibić ministru Burianu 18. 10. 1917, ABiH, ZMF, Briefe, 481/1917., 3.

⁵⁶ Ministar Burian Antonu Dulibiću 24. 10. 1917., ABiH, ZMF, Briefe, 481/1917., 2.

⁵⁷ Telegram Zajedničkog ministarstva financija Zemaljskoj vladi 27. 10. 1917., ABiH, ZVS, Präs., 14614/1917., 27.

⁵⁸ Nadbiskup Stadler Zemaljskoj vladi 29. 11., 1917., ABiH, ZMF, Präs., 172/1918., 6-8.

⁵⁹ Zamjenik zemaljskog poglavara Đurković Zajedničkom ministarstvu financija 28. 2. 1918., ABiH, ZMF, Präs., 172/1918., 2.

⁶⁰ Nadbiskup Stadler Zemaljskoj vladi 30. 11. 1917., ABiH, ZVS, Präs., 14614/1917., 21.

Budući da su gore spomenute novine objavile taj podatak kako je već navedeno, Zajedničko ministarstvo financija iz Beča zatražilo je očitovanje zemaljskog poglavara generala Sarkotića i njegova zamjenika Đurkovića. Đurković je u očitovanju bio dosta detaljniji od Sarkotića. Iznio je povijest cijelog slučaja. Priznao je da je Frangešu prilikom njegova posjeta Sarajevu i njegova pitanja što da odgovori Stadleru ako ga bude pitao za izvoz žita, odgovorio - „Kaži mu, neka čini što hoće (sic!)“ ali da nije vjerovao da će Frangeš to shvatiti kao davanje dozvole. Ipak, kad je Frangeš već prenio Stadleru da je vlada odobrila izvoz žita, predložio je generalu Sarkotiću da se izda službena dozvola jer se Nadbiskupija zbog povećanja cijene rada, poreza, hipotekarnog kredita na posjed Filomena kao i zbog smanjenja prihoda od iznajmljivanja kuća u Sarajevu nalazi u teškoj financijskoj situaciji.⁶¹ Jedan od razloga zbog čega su mu dozvolili izvoz žita koji navode obojica, i Đurković i Sarkotić, a nije nevažan kad se govori o Stadlerovu djelovanju u vrijeme Prvog svjetskog rata, Stadlerovo je uzdržavanje „humanitarnih institucija“. Đurković je uz gore navedeno dodao da je također imao u vidu kad je preporučio izdavanje dozvole da nadbiskup „uzdržava uz velike materijalne žrtve niz humanitarnih Instituta“, kao i to da Nadbiskupija raspolaže velikim brojem vjerskih škola i podružnica u Dalmaciji koje ovise o ovdašnjim ženskim samostanima, a general Sarkotić da u izdavanju dozvole za izvoz žita nije bio samo vođen potrebom pružanja pomoći Dalmaciji nego i „da će dobivena materijalna dobit izravno ponovno dobro doći mnogim humanitarnim Institucijama, za čije se uzdržavanje Nadbiskup brine žrtvujući se na najviši način.“⁶² Sarkotić je još napomenuo da nema što dodati Đurkovićevu očitovanju te da preuzima na sebe svu odgovornost.⁶³

Po kojoj je cijeni Stadler prodao žito, na temelju pregledanih arhivskih dokumenata nije se moglo točno utvrditi. Samo na jednom

⁶¹ Zamjenik zemaljskog poglavara Đurković Zajedničkom ministarstvu financija 28. 2. 1918., ABiH, ZMF, Präs., 172/1918., 1-2.

⁶² Zamjenik zemaljskog poglavara Đurković Zajedničkom ministarstvu financija 28. 2. 1918., ABiH, ZMF, Präs., 172/1918., 2. „Der Aushilfe an Dalmatien sind bei den knappen Vorräten des Landes im allgemeinen gewiss nur sehr enge Grenzen gezogen, doch sprach in diesem Falle für die Erteilung der Ausfuhrbewilligung nicht nur der dringende Ruf nach Hilfe, sondern auch die Erwägung, dass der hiebei resultierende materielle Gewinn unmittelbar wieder vielen humanitären Institutionen zugute komme, für deren Erhaltung der Erzbischof in opfervollster Weise sorgt.“ Zemaljski poglavara Sarkotić Zajedničkom ministarstvu financija 1. 3. 1918., ABiH, ZMF, Präs., 172/1918., 4-5.

⁶³ Zemaljski poglavara Sarkotić Zajedničkom ministarstvu financija 1. 3. 1918., ABiH, ZMF, Präs., 172/1918., 4-5.

mjestu Stadler piše generalu Sarkotiću „da se za dovoz svakoga pojedinoga vagona plaća Kr. 2.000.“⁶⁴ Je li to bila cijena žita ili samo prijevoza, nije jasno, ali čini se vjerojatnijim da je to bila cijena vagona žita jer je u to vrijeme maksimalna cijena vagona brašna (10 tona) u Dalmaciji iznosila 5 000 kruna.⁶⁵ Kako je prodaja bila pod nadzorom Zemaljske vlade u Sarajevu i austrijskog Namjesništva za Dalmaciju u Zadru, sigurno nije moglo biti riječi o lihvarstvu.⁶⁶ Inače, lihvarska cijena u Dalmaciji za vagon brašna znala je biti oko 20 000 kruna.⁶⁷ Ovi događaji bili su poznati suvremeniku događaja i Stadlerovu životopiscu isusovcu o. Franji Ksaveru Hammerlu koji piše da je izvezena pšenica po kilogramu bila nekoliko kruna jeftinija nego je inače bila cijena u Dalmaciji u kojoj je vladala veća glad nego u Bosni te da je „možebitna dobit od te pošiljke [...] ipak dopala sirotištu „Betlehem“ i njegovoj siročadi kojemu je ta pšenica i pripadala.“⁶⁸

4. Pokušaj spašavanja monarhijskog katoličkog okvira i rješenja hrvatskog pitanja

Nadbiskup je u Austro-Ugarskoj Monarhiji kao katoličkoj državi gledao, usprkos svim njezinim nedostacima, najbolji politički okvir za djelovanje i prosperitet Katoličke Crkve, osobito na prostorima Bosne i Hercegovine. Stoga se je tijekom rata, koliko mu je bilo moguće, zauzimao za njezin opstanak.

Naslutivši početkom 1915. godine da bi Kraljevina Italija mogla stupiti u rat na strani Antante protiv Austro-Ugarske Monarhije, uputio je 19. siječnja spomenutu promemoriju papi Benediktu XV. u kojoj ga je zamolio da pokuša posredovati kod talijanskih katolika da Italija ostane neutralna. Nije smatrao da bi upletanje Italije ujedno značilo

⁶⁴ Nadbiskup Stadler Zemaljskoj vladi 30. 11. 1917., ABiH, ZVS, Präs., 14614/1917., 21.

⁶⁵ Ante BRALIĆ, „Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 42 (2000.), 416.

⁶⁶ Kako se vidjelo, nadzor prodaje u Bosni i Hercegovini vršila je Zemaljska vlada tako da cijene nisu mogle „ludovati“. Također, nadzor uvoza vršila je vlada u Zadru. Stadler piše da je predstavnik štedionice iz Splita dobio dozvolu od „svoje visoke vlade“. Nadbiskup Stadler Zemaljskoj vladi 29. 11. 1917., ABiH, ZMF, Präs., 172/1918., 7.

⁶⁷ A. BRALIĆ, „Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata“, 416.

⁶⁸ Franjo Ksaver HAMMERL, [*Dr. Josip Stadler erster Erzbischof von Vrhbosna*], *rukopis*, [1925.], Arhiv Družbe sestara služavki malog Isusa u Zagrebu (ADSSMIZ), 623-624.

i propast austro-germanskog saveza, ali bi svakako, kako piše nadbiskup, bilo „štetno i opasno za katoličku misao u cijeloj Monarhiji, dok bi, zbog posebnih uvjeta katoličanstva u Bosni, bilo, ili bi barem moglo, biti katastrofalno“.⁶⁹ Nadbiskupova želja, i unatoč nastojanjima pape Benedikta XV., nije se ispunila.⁷⁰ Kraljevina Italija, nakon što je potpisala Londonski ugovor 26. travnja 1915. sa silama Antante kojim joj je poslije rata bio obećan veliki dio Dalmacije, navijestila je rat Austro-Ugarskoj Monarhiji 23. svibnja 1915. godine i tako ušla u rat na strani sila Antante otvorivši novo bojište u sjevernoj Italiji.⁷¹

Tijekom 1917. godine već je skoro svima i u političkim i crkvenim krugovima bilo jasno da Monarhija ne može opstati bez temeljitije državnopravne rekonstrukcije. Neriješeno nacionalno pitanje većinskih Slavena koje se pojavilo još sredinom 19. stoljeća postalo je akutno. Članovi Južnoslavenskog kuba u Carevinskom vijeću u Beču izdali su 30. svibnja 1917. deklaraciju kojom se zahtijevalo „na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava“ ujedinjenje svih južnoslavenskih zemalja Monarhije „u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo pod žezlom Habsburško-Lorenske dinastije“. Potpisnici su se obavezali da „će se svom snagom zauzimati za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda“.⁷² Usporedno s Južnoslavenskim klubom radio je i Jugoslavenški odbor u emigraciji čiji su se predstavnici sastali u lipnju na Krfu s predstavnicima Kraljevine Srbije i potpisali 20. srpnja 1917., *Krfsku deklaraciju* koja je predviđala ujedinjenje južnoslavenskih zemalja

⁶⁹ Nadbiskup Stadler papi Benediktu XV. 19. 1. 1915., ASV, AA. EE. SS., Austria, Pos. 1953, Fasc. 448, f. 11v-12r. Postoje indicije da je začetnik ideje Stadlerova posredovanja kod Pape bio Ivo Pilar. Pogledati: Zoran GRIJAK, „Ivo Pilar i Stadlerova promemorija papi Benediktu XV., g. 1915.“, Srećko LIPOVČAN – Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara*, sv. I. (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001.), 106-108.

⁷⁰ O nastojanjima pape Benedikta XV. da Austro-Ugarska Monarhija ustupi Italiji neke svoje teritorije, a da zauzvrat Italija ne ulazi u rat: Z. GRIJAK, „Ivo Pilar i Stadlerova promemorija papi Benediktu XV., g. 1915.“, 109-114.

⁷¹ O Londonskom ugovoru i ulasku Italije u rat: A. GIBELLI, „Prvi svjetski rat“, 60-61; Livia KARDUM, *Suton stare Europe*, 131-136; Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat*, 269-272.

⁷² Tekst deklaracije u: Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.* (Zagreb: Naklada „Matice Hrvatske“, 1920.), 94. Također u: Zlatko MATIJEVIĆ, „Od „Svibanjske deklaracije“ do „izjave“ nadbiskupa Stadlera – dva viđenja rješenja „južnoslavenskog pitanja“ (1917.)“, *Josip Stadler, život i djelo*, 273., bilješka 2.

Monarhije s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku državu na čelu s dinastijom Karađorđevića.⁷³

Nadbiskup Stadler je, blago rečeno, bio skeptičan prema izjavi sadržanoj u *Svibanjskoj deklaraciji*, osobito njezinim isticanjem načela „jednog te istog naroda“. U njoj je gledao tek prijelaznu fazu prema južnoslavenskom sjedinjenju koje je predviđala *Krfska deklaracija*. Bojeći se gubljenja hrvatskog suvereniteta, utapanja katoličanstva u pravoslavlje i gubljenja najvećeg zaštitnika Katoličke Crkve, katoličke dinastije, nadbiskup je, u studenom 1917., izašao s novim prijedlogom rješenja političke budućnosti hrvatskog naroda. U izjavi objavljenj u *Hrvatskom dnevniku* 20. studenog 1917., datiranoj 16. studenog, tražio je „u ime svoje i u ime 51 odličnoga gragjana iz Sarajeva i provincije“ čija imena, kako piše, „iz svatljivih razloga“ nije mogao objaviti: 1. rješenje državno-pravnog pitanja na jugu Monarhije „na temelju hrvatskog državnog prava uz očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti“; 2. ujedinjenje svih hrvatskih zemalja na koje se proteže hrvatsko državno pravo: „Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Hrvatske Istre, u jedno politički i financijalno autonomno, sa cjelinom Habsburške monarhije nerazdruživo spojeno državno tijelo“; 3. dati Slovincima podršku u njihovoj „borbi za samoodržanje i u njihovu nastojanju i radu oko toga, da se s nama sjedine“; 4. „U jakoj Habsburškoj monarhiji vidimo najbolji štit proti svojim historijskim neprijateljima, koji lakomo pružaju ruku za hrvatskim teritorijem. Ostat ćemo kod svoje tradicionalne vjernosti vladaru i državi, ali tražimo, da se državopravno pitanje na jugu države riješi u smislu točaka I. i II.“⁷⁴ Nadbiskup je za ovu izjavu pokušao pridobiti svoje sufragane, biskupe Alojzija Mišića i Jozu Garića, ali nije uspio. Mišić mu je dogovorio da izjavu ne može potpisati jer je napisana u duhu „Frankove frakcije“, što bi značilo da nije bila u skladu s njegovim političkim uvjerenjem. Sličnom argumentacijom nepotpisivanje deklaracije Mišić je obrazložio i biskupu Gariću. Protiv Stadlerove izjave ubrzo su se očitovali franjevački provincijali te grupa Hrvata iz Bosne i Hercegovine među kojima su bili i neki Stadlerovi bliski suradnici i svećenici Vrhbosanske nadbiskupije Mato Bekavac, Ambrozije Benković, Karlo Cankar, Dragutin

⁷³ Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik*, 738.

⁷⁴ Tekst izjave: *Hrvatski dnevnik*, 20. 11. 1917., 1. O izjavi i reakcijama na izjavu: Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik*, 739; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost*, 401-403; Z. MATIJEVIĆ, „Od „Svibanjske deklaracije“ do „izjave“ nadbiskupa Stadlera“, 277-280. Inače, Stadlerova izjava bila je predmet analize mnogih autora. O tome više: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost*, 402.

Čelik, Ante Dujmušić i Ilija Gavrić.⁷⁵ Od Stadlerove izjave ogradili su se i sarajevski isusovci „izjavivši da su glede nastalog spora neutralni, jer se njihov rad ne drži pozvanim ‘pačati u politiku’“.⁷⁶

Njegov glas ostao je „glas vapijućeg u pustinji“ koji se u Beču nije čuo, a od strane hrvatske političke i crkvene elite dočekan s neodobravanjem i negodovanjem. Bojazan koja ga je potakla na izjavu u studenom 1917. postajala je iz dana u dan sve realnija opcija rješenja slavenskog juga. Kraj Monarhije bio je na pomolu. Njegovo Veličanstvo car i kralj Karlo I. (IV.) obznanio je 16. listopada 1918. svojim „vjernim austrijskim narodima“, ne dirajući u ugarski dio, da od Monarhije planira napraviti saveznu državu. Mađari su to smatrali kršenjem nagodbe te proglasili odvajanje od Austrije. Čehoslovačka je proglasila svoju neovisnost. U Zagrebu se 29. listopada 1918. okupio Hrvatski sabor proglasivši raskid svih državno-pravnih veza s Austrijom i Mađarskom i proglasio uspostavu nove države, *Države Slovenaca, Hrvata i Srba* u kojoj je vrhovnu vlast imalo Narodno vijeće. Svećenstvo i episkopat pozdravili su odluku Sabora.⁷⁷

U nadbiskupovu Sarajevu posljednji austrougarski zemaljski poglavar general Sarkotić predao je vlast Narodnom vijeću 1. studenog 1918. godine. Zakratko je još zadržao vlast nad vojskom, ali tek tjedan dana. U Sarajevo je, prema potpisanom sporazumu između Narodnog vijeća BiH i vojvode Stepe Stepanovića, zapovjednika Druge srpske armije, 6. studenog ušla srpska vojska. General Sarkotić napustio je zemlju. Nova država postala je realnost. Car je abdicirao 11. studenog 1918. s čime je i službeno prestajala postojati Monarhija. Nadbiskup je već sutradan 12. studenog uputio poslanicu svećenstvu svoje Nadbiskupije pozvavši ga na pokornost i suradnju s novom vlašću.⁷⁸

⁷⁵ Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik*, 740; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost*, 403-404; 538-540; Z. MATIJEVIĆ, „Od „Svibanjske deklaracije“ do „izjave“ nadbiskupa Stadlera“, 280. „Deklaracija, Hrvata Bosne i Hercegovine“ od 26. studenog 1917. F. ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, 104-105.

⁷⁶ Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost*, 404; Z. MATIJEVIĆ, „Od „Svibanjske deklaracije“ do „izjave“ nadbiskupa Stadlera“, 280.

⁷⁷ Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik*, 741; L. KARDUM, *Suton stare Europe*, 366-372.

⁷⁸ Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik*, 741-742; I. HADŽIBEGOVIĆ – M. IMAMOVIĆ, „Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine“, 293. Nadbiskupova okružnica svećenstvu Vrhbosanske nadbiskupije 12. 11. 1918., u: *Pod zastavom Srca Isusova*, 803-805.

Predstavnici nove vlasti uskoro su se nakon toga uputili u Beograd gdje su 1. prosinca 1918. potpisali ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Stvorena je nova država *Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca* sa srpskim monarhom iz dinastije Karađorđevića na čelu. Voljom svojih političkih, uz odobrenje i podršku crkvenih predstavnika, hrvatski katolici koji su do tada živjeli u većinskoj i izrazitoj katoličkoj državi s apostolskim carem na čelu otpočeli su svoje bivstvovanje u većinski pravoslavnoj državi s pravoslavnim monarhom na čelu. Ovaj južnoslavenski „zagrljaj“ potrajat će dobrih sedamdeset godina iz kojeg su se hrvatski katolici izvukli tek 90-ih godina prošlog stoljeća plativši ga s desecima, ako ne i stotinama, tisuća žrtava. Nadbiskup je u ovom „zagrljaju“ živio samo osam dana.

Zaključak

Nadbiskup Stadler, nakon imenovanja vrhbosanskim nadbiskupom, živio je u Sarajevu gotovo četiri desetljeća i bili su mu poznati unutrašnji problemi i napetosti koje su se u prijeratnom vremenu događale kako u Bosni i Hercegovini, tako i na relaciji Austro-Ugarska Monarhija i Kraljevina Srbija. Njemu kao čovjeku koji je usprkos svim nedostacima Monarhije i osobnim problemima s austrougarskim vlastima u Monarhiji gledao zaštitnika katoličanstva, Sarajevski atentat morao je izgledati kao atak na Monarhiju i katoličanstvo, stoga nije čudno da je, osnovano sumnjajući u upletenost beogradskog režima u njegovo organiziranje, bez pridržaja odgovornost i za atentat i za rat pripisao Srbiji, ipak razlikujući politiku, odnosno državu od naroda što se vidi iz njegove reakcije na nasilne prosvjede protiv Srba kad je pozvao katolike da ne smatraju narod odgovornim za ono što su učinili pojedinci. Tijekom rata nadbiskup je jednom od svojih dužnosti smatrao pomoći i poticati svećenike i vjernike na konkretnu pomoć svima onima koji su se zbog ratnih događanja nalazili u nekoj nevolji. Kroz preporuke svećenstvu i vjernicima a i osobnim primjerom pokazivao je da nevolja ne poznaje vjersku pripadnost i da svakom čovjeku koji se nalazi u nevolji, bez obzira kojoj vjeri pripadao, treba pomoći. To je, gledano iz kršćanske perspektive, vjerojatno najznačajnije nadbiskupovo djelovanje tijekom Prvog svjetskog rata. Pred kraj rata uključio se u rješavanje slavenskog pitanja na jugu Monarhije koja se već nalazila u raspadu. Nije mogao učiniti ništa jer „njegov proročki glas“ nitko

od onih iz svijeta politike koji su nešto mogli učiniti nije htio čuti. Njegova opcija bila je katolička Monarhija u kojoj bi egzistirala hrvatska država.

SOME IMPORTANT MOMENTS IN THE PUBLIC LIFE OF ARCHBISHOP STADLER DURING THE FIRST WORLD WAR

Summary

The author analyses some of the important moments in the public life of Archbishop Josip Stadler during the First World War, on three themes: the Archbishop's reaction to the Sarajevo Assassination and the beginning of the First World War, the Archbishop's pastoral-charitable work during the war, and the Archbishop's advocacy for the survival of the Austro-Hungarian Monarchy and a solution to the Croatian question within the Monarchy. The topics are addressed in the context of war events. Archbishop Stadler viewed the Sarajevo Assassination as an attack on the Austro-Hungarian Monarchy, and as such he condemned it and subsequently identified Serbia as the main cause of the beginning of the war, which, according to him, was not intended only to destroy a portion of Croat territory, as part of which he counted Bosnia and Herzegovina, but also to destroy Catholicism in these countries. One of the Archbishop's important activities during the war was to help people who were in various types of difficulty as a result of the conflict. He repeatedly appealed to the clergy and to the faithful in his Archdiocese, and by example he showed them how to engage in various charitable actions to help those who had strayed, regardless of their religious affiliation. At the beginning of 1918 he was accused by one of the Croatian newspapers of not being a humanitarian, but rather a usurer because he intended to sell some grain from his estate and settle some of his debts. The analysis of archive documents shows that this accusation was simply malicious. When the Slavic question in the southern part of the Monarchy started, the Archbishop presented his proposal. He was committed to the survival of the Catholic Monarchy within which a Croatian state would exist and Bosnia and Herzegovina would be its integral part.

Keywords: *Archbishop Stadler, Sarajevo Assassination, First World War, Pastoral Charity, Croatian Question, Survival of the Monarchy.*

Translation: Pavle Mijović and Kevin Sullivan